

ПОЛІТИКА МОСКВИ СТОСОВНО КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ В ПОСТПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ПЕРІОД: ЗАПОЧАТКУВАННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ЯК ЗАСОБУ РЕАЛІЗАЦІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРСЬКОЇ ІДЕЇ

У статті здійснено аналіз політики Московської держави щодо козацької України в період 1654-1659 рр., від укладення Переяславсько-московського договору до початку відкритої російсько-української війни. Автор доходить висновку, що тогочасні дії царського уряду по відношенню до України цілком підпадають під визначення «гібридна війна» якою часто кваліфікують російську політику на початку XXI ст. Сучасні тлумачення гібридної війни зводяться, переважно, до такої її ознаки, як поєднання принципово різних типів і способів ведення війни, які скоординовано застосовуються задля досягнення спільних цілей. Саме такою була політика Москви по відношенню до України, після 1654 р., коли в Росії стали виношувати далекосяжні плани утвердження великої слов'янської православної імперії (III Риму). Ознаки гібридної війни були, безумовно, очевидними. Це і нав'язування ревізії угоди в бік збільшення московської присутності в Україні, і неприкритий тиск на гетьманський уряд через невизнання його легітимності, і підбурювання антигетьманських настроїв, і підтримка опозиційних сил. Насамкінець прояви такої політики знайшли відображення і в зовнішньополітичній сфері, коли «українська проблема» виступила в ранзі розмінної карти у досягненні Москвою її стратегічних геополітичних цілей.

Ключові слова: *гібридна війна, політика, імперія, Москва, козацька Україна.*

У зв'язку з подіями російсько-української війни 2014-2015 рр. в наукових колах та загалом в суспільстві (і не лише в українському) точиться дискусія навколо питання кваліфікації агресивних дій Москви, ведуться пошуки їх витоків та аналізуються перспективи. Найчастіше політика Кремля стосовно України не безпідставно порівнюється з діями радянської Росії стосовно Української Народної Республіки на початку XX ст., а в оцінці вказаної політики з'являється термін «гібридна війна». При цьому гібридність розглядається виключно як феномен XXI ст. (враховуючи такі її складники, як інформаційна та кібервійна). Однак, є всі підстави вважати, що, по-перше, власне політика Москви стосовно України, яка проявляється на початку XXI ст., має значно давніші коріння і сягає своїми витокami фактично середини 50-х рр. XVII ст., а по-друге, в цій політиці уже в той час у повній мірі проявилася гібридність, коли відкрита воєнна агресія замінювалася (або прикривалася) іншими формами агресивного тиску з метою досягнення експансіоністських цілей.

Слід відзначити, що саме в такому ракурсі українська політика Москви досі не розглядалася. Відтак, дана стаття є спробою окреслити дану проблему, проаналізувавши агресивні дії уряду царя Алексея Михайловича в сенсі їх гібридності.

Отже, що таке гібридна війна? У Вікіпедії значиться, що її ознакою є поєднання принципово різних типів і способів ведення війни, які скоординовано застосовуються задля досягнення спільних цілей. Типовими компонентами гібридної війни є використання:

- класичних прийомів ведення війни (із військовослужбовцями в уніформах, військовою технікою та ін.);
- нерегулярних збройних формувань (повстанців, терористів, партизан та ін.);
- таких типів війни і прийомів як інформаційна і кібервійна [9].

Виходячи з даного визначення, можна говорити, що гібридизація фактично означає поєднання у зовнішній політиці (у даному випадку в російсько-українських відносинах) різних форм політичного, економічного та військового тиску, підбурювання антиурядових настроїв та активізація своєї агентури в країні об'єкті такої політики з метою дестабілізації внутрішньої ситуації, створення негативного іміджу даної країни на зовнішній арені та зусилля по недопущенню її зближення з іншими державами. Усі ці заходи здійснювалися з єдиною метою: посилення своєї присутності та повний контроль над діями уряду країни об'єкту такої гібридної війни, а в подальшому – обмеження суверенітету, тотальна інкорпорація та знищення державності.

Якщо гібридизацію війни розглядати власне саме в такому ракурсі, то вона в повній мірі проявилася в політиці Москви стосовно козацької України уже в середині – другій половині 50-х рр. XVII ст.

Середина XVII ст. для Московського царства стала періодом кардинальних змін у його зовнішній політиці. Окреслилися нові пріоритети, на досягнення яких були й спрямовані зусилля держави. Головною ціллю виступило утвердження імперії, яка, на думку тогочасних московських ідеологів, мала об'єднати спочатку усі землі, які колись входили до складу Руської держави, а потім – усі слов'янські та православні народи. Дана імперія (III Рим) мала утвердити свій домінуючий вплив в регіоні Центрально-Східної Європи та активно діяти загалом в континентальній політиці.

Слід відзначити, що така оцінка суті московської політики середини XVII ст. присутня, зокрема, і в сучасній російській історіографії. Так, сучасний російський дослідник Сагіт Фаїзов вважає, що в середині XVII ст. ідея «Третього Риму... захопила найширші кола російського суспільства» [15, с.140]. Її прояви знаходимо в тогочасній суспільно-політичній думці, в якій активно продукувалася теза про Московію як центр притягання для інших слов'янських народів, відбувається обґрунтування особливої ролі Москви у всьому слов'янському світі [8].

Показовими в цьому плані були, зокрема, ідеї відомого тогочасного суспільного діяча Сімеона Полоцького, який у своїх віршованих привітаннях московському царю виголошував радість Білорусії й України, які «лобзают» царя-рятівника, якого закликав «розширити свою владу морем і землею» [14, с.203-204]. Окрім українців і білорусів в сфері геополітичних інтересів Москви перебували усі православні єдиновірці (греки, південні слов'яни тощо).

До активізації експансіоністської політики Росії на заході спонукали царський уряд і представники верхівки московського духовенства, яка, починаючи з 1650-х років, виявляла зростаючий інтерес до православних єдиновірців у Польщі та Османській імперії. Одним з ідеологів такої активності був патріарх Нікон, який в серпні 1655 р. писав царю про доцільність захоплення всіх центрів Речі Посполитої – Вільни, Варшави і Кракова [6, с.295].

Звичайно, значення України для досягнення цих цілей було без перебільшення головним. Вирвавши українські землі з політичного поля Речі Посполитої, Москва фактично завдавала смертельного удару по її могутності та здобувала вигідний плацдарм для подальшого наступу на Захід з метою об'єднання всіх слов'янських народів.

Відправною точкою для реалізації далекосяжних планів Москви стало укладення з козацькою Україною Переяславсько-московського договору 1654 р. Більшість істориків сходяться на тому, що він мав визначальний вплив для посилення геополітичної ролі Росії. Так, І. Галактіонов зазначав, що «... після возз'єднання України з Росією» російська держава входила до складу «першорядних держав Європи». При цьому вчений дійшов висновку, що «... зрослий міжнародний престиж Росії робив її центром притягання для споріднених слов'янських народів... Ці народи чекали свого звільнення за допомогою великого російського народу» [10, с.26-27]. А на думку сучасного російського історика В. Артамонова, «... для Росії возз'єднання з Україною прискорило перетворення царства в імперію» [7, с.609].

Імперські тенденції в зовнішній політиці Москви знайшли відображення в нових царських титулах, які російське керівництво категорично утверджувало. Зокрема, вже після укладення Переяславсько-московського договору 1654 р. в царській титулатурі з'являється «Божиєю милостью великий государь, царь и великий князь, Всея Великия и Малыя, и Белья России самодержец и многих государств и земель восточных и западных, и северных отчич и дедич, и обладатель ...». Називаючи східні, західні та північні землі, Москва декларувала свої агресивні плани (ці землі мали бути включені до складу Росії). Як вказує П. Медовіков, ця титулатура гучно промовляла «... перед цілим світом, що Государ і Самодержець всієї Русі ніколи прямо не відмовлявся від земель, які коли-небудь були зайняті росіянами. Право давності панування в них чужинців не могло слугувати перешкодою» [13, с.64].

Не зупиняючись на змісті власне договору 1654 р., акцентую увагу на кількох моментах, які на сьогодні отримали аргументоване доведення українськими істориками. По-перше, укладення договору з Москвою було вимушеним кроком гетьмана Богдана Хмельницького, зумовленим вкрай складним внутрішньо- та зовнішньополітичним становищем Війська Запорозького та реальною небезпекою втрати завоювань революції. По-друге, сам договір передбачав створення союзу двох держав з царського протекторату над козацькою Україною. Даний формат був доволі поширеним в тогочасній міжнародній практиці та зберігав повний суверенітет

гетьманського уряду у здійсненні внутрішньої, а також, фактично, і зовнішньої політики (певні обмеження переважно ігнорувалися гетьманом). Водночас, дана угода розглядалася Московою як перший крок в напрямку елементарного захоплення українських земель.

Уже перші плани царського уряду стосовно ревізії нещодавно укладеного договору проявилися у січні 1655 р. Тоді царський посланець Артамон Матвеев, користуючись складеним військово-політичним становищем гетьманського уряду (за відсутності реальної військової допомоги з боку Москви українські землі, зокрема Брацлавщина, зазнали трагічного знищення польськими військами), виказав плани внесення змін у російсько-українські відносини. Мова йшла про бажання царя зробити Київ своєю резиденцією, збудувавши там двір і покої (для того, щоб монарх міг помолитися «образу Пречистої і святим мощам Антонія і Феодосія й інших святих»), що, на думку царських урядовців, стало б «грізним фактором проти Польщі».

Матвеев також вів мову стосовно необхідності запровадження в Україні 10-тисячного регулярного (солдатського) війська, для навчання якого планувалося прислати «... полковників, подполковників і майорів, капітанів і всяких урядників – солдатського строю офіцерів, а коли навчатися, призначить полковників і урядників з людей солдатському ученню навчених». Окрім цього декларувалася доцільність призначення в українські міста московських воєвод: «Стало відомо великому государеві, що в Запорозьких городах і в уїздах чиняться людності утиски і кривди від приїжджих людей, тому добре було б аби по Запорозьких городах були царські воєводи...» [11, с.1033].

Фактично такі дії Москви можна розглядати як початок гібридної війни проти України з метою її поступової інкорпорації. Маємо використання складної ситуації та тиск, який передбачав збільшення московської присутності в Україні, яка б посилила контроль Кремля над українським урядом.

Богдан Хмельницький тоді рішуче відкинув можливість перегляду умов договору 1654 р. Він, своєю чергою, вимагав від Москви виконання її зобов'язань, як протектора Війська Запорозького та сподівався, що його вплив та міцні владні позиції в Україні будуть запорукою збереження формату українсько-московських відносин, прописаного в Переяславсько-московській угоді.

Наштовхнувшись на протидію з боку гетьмана, московське керівництво надалі не полишило спроб реалізувати свою програму. При цьому вдається до наступних методів ведення гібридної війни. Так, навесні 1657 р., коли Хмельницький, будучи невдоволеним фактом укладення Московою перемир'я з поляками (при чому в обхід інтересів України, не допустивши гетьманських представників до участі в переговорах), спробував активізувати зовнішню політику й підтримав країни Раднотської коаліції у їх війні проти Польщі, в Москві спрямовують зусилля на розпалювання антигетьманських настроїв в Україні. Водночас московські агенти впливу намагалися сформувані серед різних прошарків населення козацької України

підтримку ідеї запровадження воєводського управління в містах. Так, на початку червня 1657 р. царський посол Іван Желябужській, направляючись до угорського правителя Дьєрдя Ракочі та проїжджаючи Україною, мав збирати інформацію про стан справ у Війську Запорозькому, з'ясувати настрої окремих соціальних груп, а також провести антигетьманську агітацію. Відтак, спеціально обравши довший шлях, він агітував проти гетьманської політики, яку називав злочинною та зрадливою, закликав населення виступати за введення московських воєвод до козацької України, говорив, що для мешканців України краще бути під управлінням воєвод, ніж під владою гетьмана і старшини [11, с.1381].

Однак, чи не найяскравіше проявилася гібридна війна Москви проти козацької України після смерті Богдана Хмельницького. Рішучість царського уряду за будь-яку ціну досягти бажаного результату проявилася в тому, що ним було задіяно цілу низку чинників. Передусім Москвою було поставлено під сумнів легітимність наступників Богдана (як Юрія Хмельницького, так і його радника, а потім і повновадного гетьмана Івана Виговського), визнання яких фактично ставилося в залежність від їхньої поступливості.

Уже 10 серпня 1657 [4, с.781-782] з Москви в Чигирин було направлено відомого фахівця в українських справах Васілія Кікіна. Йому наказувалося по дорозі в містах козацької України проводити секретні розмови з міщанами (війтами, бурмистрами, простими людьми «наодинці») з метою підказати їм думку, що «добре б було якби великий государ велів бути у нас своїм воєводам для оборони від неприязельських приходів і всяких розправних діл». У разі, коли б спонукати їх до подібних заяв не вдалося, Кікін сам мав це робити, повсякчас наголошуючи, що краще було б якби в значних козацьких містах були царські воєводи – тоді б тутешнім мешканцям не було б «кривд та обтяжень від полковників та інших людей». Також мав розпитувати про чисельність козацького війська, місце розташування обозу, чи присутні в ньому всі полковники та хто зараз у них за старшого, мав з'ясувати також ставлення козацтва до перспективи появи в їхніх містах московських воєвод [4, с.789; 12, с.21]. Фактично бачимо чітку й послідовну позицію Москви в українських справах. Царське керівництво вдається до цілеспрямованої агітації, формуючи таку собі промосковську партію, на яку можна було б опертися в діалозі з Чигирином.

По дорозі до Чигирин Кікін, виконуючи царську інструкцію, проводив відповідні розмови з посполитими, міщанами та рядовими козаками. Пізніше доповідав про наявність невдоволення серед низів стосовно важких визисків з боку гетьманського уряду, заборгованості у виплатах козакам тощо [18, с.32].

Прибувши в гетьманську столицю, Кікін зустрівся з генеральними старшинами. Слід відзначити, що він привіз царську грамоту, адресовану загалом Війську Запорозькому. Самому Кікіну було наказано не зустрічатися особисто ні з сином Богдана, ні з генеральним писарем Виговським, що вказує на тактику невизнання Москвою наступників Богдана Хмельницького. Під час зустрічі з

старшиною він вкотре торкнувся необхідності введення московських воевод у найбільші українські міста, вказуючи, що саме це є єдиним засобом «... проти всіляких сварок та бунтів» (!).

Зрозумівши, що козацька старшина не вельми захоплено сприйняла перспективу запровадження воеводського управління в українських містах, Кікін повідомив рішення царя надіслати в Україну московське військо під проводом воеводи князя Трубецького [4, с.790-793, 797-798; 18, с.30-31]. Таким чином московське керівництво перейшло до прямих військових погроз. Звичайно це подавалося як бажання убезпечити Україну від можливого вторгнення поляків чи татар, а також для запобігання різного роду бунтів. Однак, насправді, це була пряма погроза інтервенцією в разі подальшого супротиву українців московським пропозиціям.

Наступним елементом гібридної війни, застосуванням московським керівництвом проти козацької України стала підтримка антигетьманської опозиції, яка відбувалася одночасно з настійливими пропозиціями до гетьмана, що Москва допоможе стабілізувати ситуацію, але тільки за умови конкретних кроків гетьманського уряду (звісно в бік Москви). Підґрунтя для такої політики створювали наростаючі протиріччя всередині козацької України. Так, уже на кінець 1657 р. спостерігалася загострення у відносинах між козацькою старшиною з одного боку та рядовим козацтвом, селянством та міщанами – з другого. Останні були невдоволені важкими податками, обмеженнями господарської діяльності, невплатами жалування, а також зловживаннями з боку самої старшини, яка прагнула отримати у власність маєтності, які раніше належали польській шляхті, а потім перейшли у власність Війська Запорозького. Також очевидними стали протиріччя між городовим козацтвом і запорожцями, які, вважаючи саме Січ колиською та основою Української держави, де було обрано гетьманом Богдана Хмельницького, болісно сприймали усунення себе від управління держави та хотіли повернення старих козацьких звичаїв з традиційною козацькою вольницею, виборністю гетьманів та старшини й соціальною рівністю. Московською владою свідомо роздмухувалися ці суперечності, створюючи для гетьманського уряду ситуацію, вирішення якої без допомоги Кремля було б неможливим. Граючи на проблемах соціального характеру, в Кремлі могли розраховувати на підтримку з боку черні, а також низового товариства, протиставляючи «справедливих та добрих» воевод «зажерливим та свавільним» козацьким старшинам.

Про те, що в Москві підтримували опозиційні до гетьмана сили свідчить той факт, що в листопаді 1657 р. там прийняли делегацію Січі, яка прибула туди з метою переконати царських урядовців в зраді Виговського та близької до нього городової старшини. Доказом мали бути договори з Трансільванією, Швецією, Кримом, які були укладені лише «... для зради проти вашої царської величності». Посли готові були доводити незаконність обрання Виговського гетьманом й засвідчити бажання всього Війська Запорозького низового вірно служити царю [3, с.184-185].

У Москві охоче скористалися з такої нагоди втрутитися у внутрішні справи козацької України й домогтися реалізації програми її підпорядкування воеводському управлінню. Відтак, у розмові з запорозькими послами царські дяки почали закидати, що краще було б якби по містах були царські воеводи, «не було б їм (міським мешканцям – В.Г.) жодних кривд від полковників» [3, с.188; 12, с.112].

Через три дні послами були подані письмові пункти, складені, на думку Грушевського, явно за допомогою московських дяків [12, с.113]. У них містилися звинувачення на адресу Виговського і старшини. Зазначалося, що Виговський «литвин» і його обрання гетьманом суперечить традиціям Війська Запорозького, де завжди гетьманів обирали саме із Запоріжжя. Також звинувачення стосувалися неправомірної зовнішньої політики гетьмана, який, згідно слів запорожців, «без відома і без указу його царської величності з кримським ханом та з іншими короля та князі... І писав від себе в Крим таємні листи». У посланні містилося також прохання надіслати до України царських воевод, які б збирали всі податки до царської казни: «Щоб великий государ, його царська величність, наказав бути в містах Війська Запорозького, в яких доведеться, для охорони міщан та повітових людей, своїм царської величності воеводам, і на тих воевод в ратних людей, які з ними будуть збирати і давати стацію з міст Малої Росії». Також вимагалося, щоб після переобрання Виговського того було заарештовано й відіслано до Москви [3, с.191-194]. Як відзначає М. Грушевський, ці пункти стали результатом «дуже тісного співробітництва запорізької демократії та московської бюрократії... його (московського уряду – В.Г.) завдання було при тім не збільшення ролі впливу городової черні – а збільшення через неї свого впливу на старшину – можливості тиску на неї, можливості змусити старшину, з постулятами черні і Січі в руках – виконувати московські вимоги і директиви» [12, с.113-117].

Серед головних московських постулатів, продиктованих січовикам були наступні: гетьмани мають обиратися лише під контролем царського делегата і не можуть інакше відставлятися, як з царського відома; при виборі гетьмана мають піддаватися ревізії постанови і «конституція Малої Росії»; особи, помічені у невірності, мають бути заарештовані й вивезені до Москви, а далі – заслані за волею царя [Там само]. Таким чином. Запорізькі послы, прийшовши зі скаргами на Виговського, отримали чітку програму обмеження суверенітету Української держави. При цьому справа була обернута таким чином, буцім то дані вимоги виходять саме з боку Запоріжжя, яке представляє волю українського народу, а не від Москви.

Водночас, користуючись політичною кризою в Україні, царське керівництво намагалося змусити самого гетьмана до поступливості. Фактично в той же час, коли в Москві приймали запорізьких послів, до Виговського було направлено окольничого боярина Богдана Хітрово. Офіційною метою його прибуття було скликання ради в Переяславі та обговорення всіх гострих питань внутрішнього життя козацької України [3, с.194]. У царському наказі перераховувалися питання, яких послу слід було торкнутися при зустрічі з гетьманом.

Зокрема, Хітрово мав повідомити, що для захисту українських міст від ворогів цар «велів в значніших городах Малої Росії: в Чернігові, Ніжині, Переяславі та інших... бути своїм воеводам і ратним людям». Друге питання стосувалося Білорусії. Цар призначив своїх воевод у Вільно, Борисов, Мінськ, Оршу, Новгородок і Гродно. Козакам наказувалося не приходити до тих міст і повітів, де будуть царські ратні люди. Ставилася вимога, щоб козаки покинули Бихів і відійшли до українських міст [2, с.94-96; 12, с.121-122].

А на початку 1658 р. Москва поставила вимогу укладення нової угоди, яка б фіксувала бажаний для неї формат у відносинах з Чигирином. В умовах наростаючого внутрішнього протистояння, яке підігрівалося Москвою, та перед загрозою вторгнення московських військ гетьман І. Виговський змушений був вдаватися до тонкої політичної гри, майстром якої він був. На раді в Переяславі, яка відбулася в середині лютого 1658 р. він підписує новий договір з Москвою, яка, зокрема, передбачала введення московських воевод в ряд українських міст [1, с.101-102]. Таким чином гетьман отримав час і можливість (питання московської військової інтервенції тимчасово було зняте) для внутрішньої стабілізації, або простіше, щоб зосередитися на боротьбі проти опозиції. Важливо, що підписання даної угоди стало фактичною легітимізацією влади українського гетьмана.

Звичайно, російське керівництво, з свого боку, прагнуло чимшвидше закріпити свої «дипломатичні успіхи». Було визначено воевод в українські міста: в Білу Церкву – Григорій Сафронов, в Корсунь – Оверкій Болтін, в Ніжин – Степан Бутіков, в Полтаву – Алексей Чіріков, в Чернігів – Андрей Дашков, в Миргород – Нікіфор Поленов. Загалом у цих містах мали розміщуватися контингенти московських військ чисельністю 1600 чол. [5, с.149-150, 161-162, 163-166].

Розбудова нової московської адміністрації в Україні покладалася на боярина Васілія Шереметьєва. 6 (16) квітня 1658 р. він отримав наказ відбути до Києва і зайнятись складанням козацького реєстру (вибрати 60 тис. досвідчених козаків), переписом всіх прибутків і організацією їх збору [3, с.200-203; 12, с.173-174]. Мали бути переписаними всі прибутки (коронні, панські, «кляшторні» і міські) й організовано їх збір «на государя». Адміністрація доходів мала вестися через міські уряди в обхід козацької старшини. Адміністративна влада зосереджувалася в руках міщанства під безпосереднім контролем міських комендантів-воевод. Козацтво ж, згідно планів московського керівництва, перетворювалося на звичайне військо, яким воно було за польських часів [12, с.178, 181].

Шереметьєв також отримав специфічні доручення, зокрема, розвідати, «... чи були у гетьмана Івана Виговського, після того як він з окольничим та оружейничим Богданом Матвєєвичем Хітрово з товаришами віру вчинив, зносини з польським королем, або з сенаторами ...». Це стосувалося також контактів з турками й татарами. Між іншим, воевода мав застерегти гетьмана від жодних замирень з поляками без царського указу [3, с.204; 12, с.204].

Що ж до обов'язків самих воевод, то серед низки функцій, вони мали стежити за всім, що відбувається в Україні та інформу-

вати Москву про всі контакти гетьманського уряду з представниками польського короля, турецького султана та ін. [5, с.151-159]. Загалом же запровадження воєводського управління в українських містах представлялося московською стороною як відповідь на численні прохання з боку самого гетьмана, а також старшини і рядового козацтва.

Дії Москви створили вкрай небезпечну ситуацію для козацької України. В умовах поглиблення внутрішнього протистояння, введення в Україну навіть невеликої кількості московських військ створювало серйозну перевагу опозиції. Власне розуміючи, що царський уряд не зупиниться перед застосуванням сили для досягнення своїх цілей, гетьман змушений був маневрувати у відносинах з Москвою, водночас прикладаючи зусилля для укріплення своїх позицій. Погодившись на введення в українські міста московських воєвод, Виговський водночас видав таємні накази полковникам не пускати туди царських представників. Водночас, активізував зовнішню політику з метою заручитися підтримкою Криму й Польщі. Це з одного боку дало можливість убезпечити себе від тиску з боку Москви, а з другого – вирішити проблему опозиції.

Однак, гетьман, мобілізувавши вірні полки та заручившись допомогою татар, наприкінці травня розгромив основні опозиційні сили під Полтавою. Перемога дала цінною значних втрат, однак стала вирішальною для посилення позицій гетьмана, що й дало йому можливість опанувати ситуацію у Війську Запорозькому та обмежити для Москви можливість тиску на українське керівництво.

У Москві намагалися будь-що зберегти контроль над політичними процесами в козацькій Україні. Провал запровадження воєводського управління в українських містах та ставки на розпалювання конфлікту між гетьманом та опозицією змушували царських урядовців шукати нових радикальніших форм впливу на український гетьманський уряд. З одного боку, з огляду на активізацію українсько-польського діалогу, московське керівництво прикладає зусилля для недопущення дрейфу Війська Запорозького в бік Варшави, а з другого, – до прямої збройної агресії.

Подією, що підштовхнула Москву до переходу своєрідного Рубікону, було завершення в червні 1658 р. польсько-українських переговорів в Межиріччі (з березня там тривали консультації між представником гетьмана Виговського Павлом Тетерею та польським делегатом Станіславом-Касімежем Беневським) та підготовка попередньої угоди (пунктів Тетері), які надалі лягли в основу відомої Гадяцької угоди. 12 (22) червня 1658 р. Г. Ромодановській отримав царський наказ виступити в Україну «гамувати свавільників», а частину війська направити до Шереметьєва в Київ. Щодо гетьмана, то московське керівництво поставило жорстку вимогу, щоб той негайно відправив татар. Лише в такому разі буде надана допомога в придушенні «свавільників» (в інструкції Ромодановському говорилося, що в разі відмови гетьмана виконати це розпорядження, той навпаки має боронити опозиціонерів) [11, с.250-251]. Київський воєвода Шереметьєв отримав наказ намовляти (корумпувати) козаків, щоб ті

на протипагу Виговському підтримали молодого Юрія Хмельницького [16, s.339]. Фактично, Москва вдалася до прямої агресії, мета якої полягала у зриві польсько-українських домовленостей, усуненні гетьмана Виговського та утвердженні в Чигирині слухняного уряду, який би виконав усі вимоги московського керівництва.

Загалом, московські воєводи вели себе в Україні як справжні господарі. Так Шеремет'єв заявляв, що його влада є вищою за гетьманську. Подібним чином вів себе і Ромодановській, який взяв під свій захист одного з лідерів антигетьманської опозиції Якова Барабаша [18, s.101]. При цьому, розміщення російських військ в українських містах спровокувало численні сутички між місцевими мешканцями та стрільцями. Виговський пізніше зазначав, що «... люди Ромодановського б'ють наших, пустошать та грабують» [18, s.108].

Українсько-московське протистояння перейшло з фази гібридної війни у безпосередній збройний конфлікт уже в серпні 1658 р. (ще до укладення Гадяцької угоди). У відповідь на московську агресію Виговський, закликавши народ до повстання проти Москви [18, s.109] та наказав своєму брату Данилу вирушити з Паволоцьким, Білоцерківським та Київським полками до Києва з метою змусити московські війська покинути місто [5, с.267, 274].

Невдача українських військ в боротьбі за Київ дала можливість зберегти Москві свою присутність в Україні. Надалі столиця князівської Русі залишалася московським форпостом на території Війська Запорозького. І вже з початку 1659 р. царське керівництво розпочало широкомасштабну військову кампанію в Україні. 15 (25) січня 1659 р. з Москви виступили війська князя Алексея Трубецького. У наказі останньому, зокрема, значилося, що в разі, коли б «... козаки почали говорити, що вони Виговського надалі не бажають мати за гетьмана» і звернуться з відповідною грамотою до царя, воєвода має забрати булаву в останнього та призначити нові вибори. Для отримання жалуваної грамоти новообраний гетьман мав особисто відбути до Москви, щоб «царській величності чолом ударити, і пресвітлі його государеві очі побачити» [5, с.315-317]. Таким чином Трубецькой мав ініціювати усунення від гетьманства Виговського й організувати вибори більш лояльного гетьмана який, своєю чергою, мав підписати текст нової українсько-московської угоди та присягнути на вірність його царській величності [5, с.320-322].

Таким чином розпочалася неприхована російсько-польська війна, кульмінацією якої стала славнозвісна Конотопська битва.

Отже, підсумовуючи даний матеріал, можна стверджувати, що «гібридна війна», як одна традиційних форм реалізації московської імперської політики стосовно України свої початки веде ще з середини XVII ст. Саме тоді, після укладення Переяславсько-московського договору 1654 р., виношуючи плани обмеження українського суверенітету та подальшої повної інкорпорації українських земель, Москва вдалася до дій, які, безумовно, носять ознаки гібридної війни. Це і нав'язування ревізії угоди в бік збільшення московської присутності в Україні, і неприкритий тиск на гетьманський уряд через невизнання його легітимності після

смерті Богдана Хмельницького, і підбурювання антигетьманських настроїв, і підтримка опозиційних сил. Насамкінець прояви такої політики знайшли відображення і в зовнішньополітичній сфері, коли «українська проблема» виступила в ранзі розмінної карти у досягнення Москвою її стратегічних геополітичних цілей.

Список використаних джерел і літератури:

1. Акты, относящиеся къ истории Западной России, собранные и изданные археографическою комиссією. – СПб. : Тип. Э. Пратца, 1853. – Т. 5. – 288 с.
2. Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссією. – СПб. : Тип. П.А. Кулиша, 1863. – Т. 4. – 276 с.
3. Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссією. – СПб. : Тип В.В. Пратц, 1873. – Т. 7. – 398 с
4. Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссією. – СПб. : Тип М. Этингера, 1879. – Т. 11. – 820 с.
5. Акты, относящиеся къ истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссією. – СПб. : Тип. А. Катанскаго и К^о, 1892. – Т. 15. – 462 с.
6. Артамонов В. Соперничество очагов державности в Восточной Европе в XVII-XVIII вв. / В. Артамонов // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2006. – Т. 16: На пошану професора А.О. Копилова. – С. 291-304.
7. Артамонов В. Україно-русская конвергенция в последней трети XVII-XVIII веках / В. Артамонов // Україна в Центральнo-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К. : Інститут історії України НАНУ, 2005. – Вип. 5. – С. 607-622.
8. Вдовин И.А. Идея славянского единства в контексте русской общественной мысли XVII века [Електронний ресурс] / И.А. Вдовин. – Режим доступу: <http://www.hist.msu.ru/Science/Conf/Lomonos98/vdovin.htm>
9. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
10. Галактионов И.В. Из истории русско-польского сближения в 50-60-х гг. XVII века (Андрусовское перемирие 1667 года) / И.В. Галактионов. – Саратов : Изд-во Саратовского университета, 1960. – 106 с.
11. Грушевський М.С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський ; редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1997. – Т. IX-2. – 776 с.
12. Грушевський М.С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М.С. Грушевський ; редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 1998. – Т. X. – 408 с.
13. Медовиков П. Историческое значение царствования Алексея Михайловича / П. Медовиков. – М. : Въ типографіи Александра Семена, 1854. – 256 с.
14. Пушкирев Л.Н. Общественно-политическая мысль России. Вторая половина XVII века : очерки истории/ Л.Н. Пушкирев. – М. : Наука, 1982. – 288 с.
15. Фаизов С. «Где Москва, где восток, где запад?»: географическая полемика между крымским ханом Мухаммедом IV и царем Алексеем Михайловичем в 1655-1658 гг. / Сагит Фаизов // Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин. – К. : Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 128-146.

16. Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza z klimakterów Wespazjana Kochowskiego przez współczesnego tłumacza w skróceniu na polski język przełożona wydana z rękopismu w roku 1840 przez Edwarda Raczyńskiego / W. Kochowski. – Poznań : Nakład i czcionkami N.Kamińskiego i spółki, 1859. – T. 1. – 369 s
17. Kubala L. Wojny duńskie i pokój Oliwski 1657-1660. Szkiców historycznych. Serya VI / L. Kubala. – Lwów : Księgarnia wydawnicza H. Altenberga, 1922. – 651 s.
18. Rawita-Gawroński F.R. Próba pojednania z Rosją. Poselstwo Bieniewskiego: od śmierci B. Chmielnickiego do umowy chadziackiej / F.R. Rawita-Gawroński. – Kraków : G. Gebethner i Spółka, 1907. – 93 s.

Владимир Газин

Политика Москвы в отношении казацкой Украины в постперемыславский период: начало гибридной войны как средства реализации российской имперской идеи

В статье осуществлен анализ политики Московского государства по отношению к казацкой Украине в период 1654-1659 гг., от заключения Переяславско-московского договора, до начала открытой российско-украинской войны. Автор приходит к выводу, что тогдашние действия царского правительства по отношению к Украине вполне подпадают под определение «гибридная война» которой часто квалифицируют российскую политику в начале XXI века. Современные толкования гибридной войны сводятся к тому, что это сочетание принципиально разных типов и способов ведения войны, которые скоординировано применяются для достижения общих целей. Именно такой была политика Москвы по отношению к Украине, после 1654 г., когда в России стали вынашивать далеко идущие планы утверждения общеславянской православной империи (III Рима). Признаки гибридной войны были, безусловно, очевидны. Это и навязывания ревизии соглашения в сторону увеличения московской присутствия в Украине, и неприкрытое давление на гетманский правительство через непризнание его легитимности, и подстрекательство антигетманских настроений, и поддержка оппозиционных сил. Наконец проявления такой политики нашли отражение и во внешнеполитической сфере, когда «украинская проблема» выступила в ранге разменной карты в достижение Москвой ее стратегических геополитических целей.

Ключевые слова: гибридная война, политика, империя, Москва, казацкая Украина.

Volodymyr Gazin

Moscow's policy regarding the Cossack Ukraine in post Pereyaslav period: launching hybrid war as a means of implementing the Russian imperial idea

The article analyzes the Moscow State policy on the Cossack Ukraine in the period 1654-1659's., From making Pereyaslav-Moscow agreement before the open Russian-Ukrainian war. The author concludes that the then royal government actions towards Ukraine fully within the definition of «hybrid warfare» that often characterize Russian policy at the beginning of. The modern interpretation of a hybrid war confined mainly to its features such as a combination of fundamentally different types and methods of warfare which are used in a coordinated manner to achieve common goals. That was Moscow's policy towards Ukraine after 1654, when Russia began to bear far-reaching plans for the establishment of a

large Slavic Orthodox empire (Rome III). Signs hybrid war were certainly clear. This agreement imposing revision upwards of Moscow's presence in Ukraine, and overt pressure on the hetman's government because of its failure to recognize the legitimacy incitement and antyhetman's sentiment and support for the opposition. Finally manifestations of this policy are reflected in foreign policy, when the «Ukrainian problem» acted in the rank of a bargaining card in Moscow achieve its strategic geopolitical objectives.

Key words: hybrid warfare, politics, empire, Moscow, Cossack Ukraine.

Отримано: 11.11.2015

УДК 271.4:94(477.8)«1945/1954»

В. І. Ільницький

СПІВПРАЦЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ З УКРАЇНСЬКИМ ВИЗВОЛЬНИМ РУХОМ У КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ ОУН (1945-1954)

У статті на основі невідомих та маловідомих документів і матеріалів розглянуто питання співпраці Греко-католицької церкви з українським визвольним рухом у Карпатському краї ОУН (1945-1954). З'ясовано, що боротьба радянської репресивно-каральної системи із українським визвольним рухом тісно була пов'язана з ліквідацією греко-католицької церкви, яка стояла на заваді радянській політиці краю та була складовою Руху опору. Оскільки підтримка греко-католицькою церквою українських націоналістів стала однією з найбільших проблем для радянської адміністрації. Співпраця церкви з підпіллям відбувалася на різних рівнях. Доведено, що ціла низка греко-католицьких монастирів стала місцем переховування оунівських підпільників і своєрідними базами, звідки йшло постачання відділів УПА медикаментами, одягом і продовольством тощо. Встановлено, що у монастирях упродовж тривалого часу видавалась націоналістична література, організовувалися різноманітні пропагандистські, медичні курси, облаштовувалися лікарні. В той же час священники відправляли у відділах УПА літургії, хоронили загиблих повстанців тощо. Виявлено, що переважно усі духовні питання вирішували священники тих парафій, у яких місцевостях дислокувалися структури ОУН і УПА. Крім того, у відділах УПА діяли свої капелани, які виконували усі релігійні обряди. Виявлено, що в підпіллі Карпатського краю працювали як діти священників, так і особи з відповідною духовною освітою. Радянська влада визнала православне віросповідання, але робила все для того, щоб тримати діяльність православного духовенства під жорстким державним контролем. Встановлено, що саме після церковного собору 1946 р. розпочався масштабний наступ радянської адміністрації жорсткий державний контроль над діяльністю православного духовенства, обмеження роботи служителів церкви та монастирів, конфіскація церковних земельних угідь, будівель, які передавалися під культурні, господарські чи адміністративні будівлі. Саме під тиском цього, у деяких селах греко-католицьке духовенство не тільки перейшло у православ'я, але й почало підтримувати заходи радянських органів.

Ключові слова: Греко-католицька церква, український визвольний рух, Карпатський край ОУН.